

«YUSIP-ZILİYXA» DÁSTANININDA ANTROPONIMLERDİŇ QOLLANILIWI

Jumabaev Baxram

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti magistranti

Házirgi dáwirdegi túrkiy til biliminiń eń áhmiyetli wazıypalarınń biri - milliy ádebiy tillerdiń qáliplesiw hám rawajlanıw basqıshların ele de tereńirek izertlew bolıp tabıladı. Túrkiy tilles xalıqlardıń ádebiy tilleriniń rawajlanıw tariyxın úyreniwde xalıqtıń mádeniy turmısında ayırıqsha orın iyeleytuǵın kórkem sóz sheberleriniń shıǵarmaların lingvistikalıq baǵdarda izertlew úlken áhmiyetke iye. Sebebi ádebiy til ulıwma xalıqlıq tildiń kórkem sóz sheberleri tárepinen qayta islengen, dóretiwshilik baǵdarında bayıtılǵan túri. Sol tilde sóylewshi xalıqtıń sóz mádeniyatınıń jetiliske joqarǵı jemisi. Kórkem sóz sheberi usı dóretiwshilik processti basqarıp hám rawajlandırıp baradı.

Xalıqtıń mádeniy qádiriyatları, ruwxıy miyrası -mıń jıllar dawamında Shıǵıs xalıqları ushın qúdiretli ruwxıy azıq bolıp xızmet etken. Uzaq waqıt dawam etken qatań sheklewlerge qaramastan xalqımız áwladtan-áwladqa ótip kelgen óz tariyxıy hám mádeniy qádiriyatların hám de ózine tán dástúrlerin saqlap qalıwǵa eristi.

Folklor degen atamanıń ózi xalıqtıń kórkem awızeki dóretpesi, degen túsinikti ańlatıp, onıń xalıqlıǵınıń belgisin kórsetip turadı. Folklor haqqında ilim payda bolmaǵan bir dáwirlerde qaraqalpaq xalqı óziniń awızeki xalıq dóretpelerin -«dástanlar», «qıssalar», «ertekler», «naqıllar», «jumbaqlar», «qosıqlar», «aytıslar» «ańız - áńgimeler» h.t.b degen terminler menen atap kelgen. Folklor dóretpeleriniń xalıqlıǵı olardıń ideyalıq mazmunında kórinedi. Uzaq dáwirler dawamında xalıqtıń talabın qanaatlandıırıp, onıń mápine xızmet etetuǵın dóretpeler shın mánisindegi xalıqlıq

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2023 SJIF 2024 = 5.073/Volume-2, Issue-10

shıǵarmalar boladı. Folklor shıǵarmalarınń ideyalıq mazmunı belgili bir tariyxıy dáwirlerge say keledi. Hámme dáwir, hámme zamanlar ushın álbette say kele bermewi múmkin. Al, folklordıń geypara janlarındaǵı shıǵarmalardıń ideyalıq mazmunı adamzat ómiriniń barlıq basqıshında da óz áhmiyetin joyıtpawı múmkin. Mısalı: dástanlardaǵı patriotizmdi sóz etiw ideyaların usılay aytıwǵa boladı.

Qaraqalpaq folklorın ádebiyattanıw ilimi kóz qarasınan izertlew Nájim Dawqaraevtıń atı menen baylanıslı. Onıń 1951-jılǵı «Qaraqalpaq ádebiyatınıń ocherkleri» dep, atalǵan doktorlıq dissertaciyasınıń birinshi bóliminde dáslepki ret qaraqalpaq folklorınıń úlgileri ilimiy kóz-qarastan úyreniledi. Keyingi dáwirde folklor úlgileri, sonıń ishinde eposlıq shıǵarmaları izertlewshilerdiń qatarına I.Saǵıtov[1], Q.Maǵsetov[2], Q.Ayımbetov[3] kelip qosıldı.

Qaraqalpaq til iliminde folklorlıq shıǵarmalardıń til ózgesheliklerin úyreniw ele kóp izertlewlerdi talap etedi. Bul másele boyınsha dáslepki qatarında O.Bekbaulovtıń «Qaharmanlıq epostıń arab-parsı leksikası hám onıń lingvistikalıq xarakteristikası»[4], O.Bekbaulov, Q.Mámbetnazarovlardıń «Qaharmanlıq dástanlardaǵı ózlestirme sózlerdiń túsiniǵı» kitaplardı, Sh.Ábdinazimovtıń «Qırıq qız dástanınıń leksikası», A.Ábdievtıń ««Alpamıs» dástanı tiliniń leksika-semantikalıq hám stilistikalı ózgeshelikleri»[5] degen temalarda kandidatlıq dissertaciyaları jaqlandı.

Adam atları – xalıq tariyxınıń bir bólegi. Adam atlarında xalıqtın turmısı, árman-tilekleri, arzu-qıyalları, isenimleri, kórkem dóretpeleri, basqa xalıqlar menen tariyxıy qatnasıqları sáwlelenedi. Sol sebepli kóp ǵana adam atlarında belgili bir dáwirdiń izleri saqlanǵan. Hár bir dáwirdiń ism qoyıw dástúrleri hám túsiniǵi bar. Soǵan kóre hár

bir dáwirge sáykes ismler payda boladı. Bunday ismlerdiń kópshiligi keyingi áwladlar ushın menshikli atama sıpatında xizmet etedi.

Qaraqalpaq adam atların izertlew tarawında kóp ǵana aytarlıqtay jumıslar islendi. «Qaraqalpaq adam atları sózligi»[6], «Qaraqalpaq ádebiyatı klassik shayırları shıǵarmaları tilindegi antroponimler sózligi»[7], «Qaraqalpaq adam atlarının túsindirme sózligi»[8], «Qaraqalpaqsha adam atları (qısqasha sózlik)» [9] menen bir qatarda Q.Ábdimuratov[10], G.Álniyazova[11], O.Dospanov hám D.Dospanova[12], O.Sayımbetovlardıń[13] kitapları bar. Sonday-aq, Yu.Xojalesepova[14] kandidatlıq dissertaciya jaqladı.

Tikkeley lingvofolkloristika tarawında Sh.Ábdinazimov hám Z.Daniyarova[15], G.Sadıqova[16], Z.Dániyarovalardı[17] atap ótsek boladı. Keyingi dáwirde de hayal hám er adam atları boyınsha izertlewler alıp barılmaqta.

Biz bul maqalada Yusip-Ziliyxá dástanında ushırasatuǵın antroponimlerdi; dizimin keltirip ótemiz. Yusip-Ziliyxá dástanınıń tilinde ushırasatuǵın adam atların er hám hayal adam atları dep eki toparǵa bólip úyrengeńdi maqul kórdik.

1. Er adam atları: Yaqıp, Yusip, Ibniyamin, Yahuwda, Shayxun, Ráwil, Shaddat, Málik ibn Zigar, Rayan, Saka, Báshar.

*Mısalı: **Yaqıptıń** on eki ulı boldı. (293). Hár eki ulı bir anadan tuwılǵan bolıp, **Yusip** penen **Ibniyamin** bir anadan tuwıldı. (293). Úlkeniniń atı **Yahuwda** bolıp, ol ah urǵan waqta esitken janniń júregi jarılıp óletuǵın bolıptı. (293). Jáne biriniń atı **Shayxun**, onıń qásiyeti – aldınan qansha láchker kelse de, jolbarıstay atılıp, mıjalap taslaytuǵın boldı. (293). Jáne biriniń atı **Ráwil**, hár qansha láchker kelse de, qushaqlap ketip, jerge urıp, mıja-mıja etip taslar edi. (293). **Shamun** menen basqa aǵaları bul*

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2023 SJIF 2024 = 5.073/Volume-2, Issue-10

sawal-juwaptı tıñlap turıp, **Yusiptiñ** tús kórgenin, onı atası joriǵanın **Shamun** anasına barıp birme-bir bayan etip aytıp berdi. (294). Áyyem zamanda **Shaddat** qazdırǵan bir qudıq bar edi. (298). Álqıssa, Mısır sháhárinde **Málik ibn Zigar** degen bir sawdager bar edi. (301). Kánizekleri bul awhaldı **Taymus** shahqa xabar etti. (304). Elshiler bir neshshe kún jol júrip Mısırǵa jetisti, namanı **Málik Rayanǵa** usındı. (305).

2. Hayal adam atları: Raxila, Ziliyxá.

*Mısalı: Yusiptiñ anası **Raxila Ibniyamin** tuwılǵan kúni dúnyadan ótip, bular anasız jetim qaldı. (293). **Ziliyxá** Maǵrib zaminniñ patshasınıñ qızı edi. (304).*

Juwmaq ornında sonı aytıw kerek, Yusip-Ziliyxá dástanınıñ tilinde er adam atları hayal adam atlarına qaraǵanda kóbirek jumsalǵan kóriwimizge boladı. Yusip-Ziliyxá dástanınıñ tilinde antroponimler ránbáreñ bolıp, onı óz aldına bólip alıp úyreniw talabı joqarı. Sonlıqtan keleshekte qaraqalpaq til biliminde bul baǵdardaǵı izertlew bolatuǵınlıǵına isenemiz.

Paydalanatuǵın ádebiyatlar

1. Saǵıtov I. Qaraqalpaq xalqınıñ qaharmanlıq eposı. Nókis, “Qaraqalpaqstan” 1986.
2. Maqsetov Q. Qaraqalpaq xalqınıñ kórkem awızeki dóretpeleri. Nókis, “Bilim” 1996.
3. Ayımbetov Q. Qaraqalpaq folklorı. N., 1977.
4. Бекбаўлов О. Қахарманлық эпостың араб-парсы лексикасы хэм оның тарихый лингвистикалық характеристикасы Н. 1979. –Б.190.
5. Абдиев А. «Алпамыс дәстаны тилиниң лексика-семантикалық хэм стилистикалық өзгешеликleri Ф.И.К. илимий дәрежеси ушын усынылған диссертация авторефераты. -Нукус. 2011. 23 б.
6. Paxratdinov Q. Ótemisov A. Qaraqalpaq adam atları sózligi. Nókis, “Qaraqalpaqstan”, 2021

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2023 SJIF 2024 = 5.073/Volume-2, Issue-10

7. Sayımbetov O. Dospaanov O. Sayımbetova N. Qaraqalpaq ádebiyatı klassik shayırları shıǵarmaları tilindegi antroponimler sózligi. Nókis, “Bilim”, 2013
8. Paxratdinov Q. Erjanova D. Qaraqalpaq adam atlarınıń túsindirme sózligi. Nókis, “Qaraqalpaqstan”, 2022
9. Qanaatova G. Qaraqalpaqsha adam atları (qısqasha sózlik). Nókis, “Bilim”, 2019
10. Эбдимуратов Қ. Почему так названо. Нукус, "Каракалпакстан", 1970
11. Álniyazova G. Qaraqalpaq ismleri. Nókis, “Qaraqalpaqstan”, 2003
12. Dospanov O., Dospanova D. Ismińızdiń sırı nede? Nókis, “Qaraqalpaqstan”, 2009.
13. Sayımbetov O. Qaraqalpaq tilindegi menshikli adam atları. Nókis, “Bilim”, 2000
14. Хожалепесова Ю. Прозвища в системе каракалпакской антропонимии. Кан. дицц. Нукус, 1995
15. Ábdinazimov Sh, Daniyarova Z. Qaraqalpaq folklorındaǵı adam atları. Nókis, 2016.
16. Sadıqova G. “Qoblan” dástanı tilinde antroponimlerdiń qollanılıwı. Вестник Каракалпакского отделения АН Узбекистана, 2013, №4
17. Dániyarova Z. Qaraqalpaq folklorındaǵı antroponimlerdiń lingvomádeniy analizi. PhD. diss. avtoref. N., 2023
18. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. 43-56-томлар. Нөкис, Илим, 2012

